

ANTROPOLOGIAN KRIITTINEN HUMANISMI

TIMO KAARTINEN

Antropologia on Suomen nuorimpia yhteiskuntatieteen aloja, mutta suomalaiset tutkijat olivat alusta lähtien mukana luomassa antropologian kansainvälistä tutkimusperinnettä. Sen taustalla oli valistusfilosofia, jonka mukaan vieraan kulttuurin kohtaaminen oli itsetuntemuksen ja emansipaation lähde. Antropologia tutkii edelleen kulttuurin ja maailmankuvan eroja, mutta pyrkii samalla tunnistamaan muiden kulttuurien piirissä elävät ihmiset osana sitä historiallista ja poliittista todellisuutta, jossa tutkijat itse elävät.

Antropologia on Suomen nuorimpia yhteiskuntatieteen aloja, jos mittarina käytetään oppituoletta. Vuonna 1981 sosiaaliantropologian professoriksi nimetty Matti Sarmela oli ensimmäinen varsinainen alan professori Suomessa. Nyt kun minulla on kunnia ottaa vastaan tämä Matti Sarmelan alun perin hoitama professuuri, koen kuitenkin olevani osa paljon pidempää suomalaista tutkimusperinnettä. Suomalaiset tutkimusmatkailijat, kuten Matthias Castren, Johannes Granö ja Hilma Granqvist, tekivät jo 1800-luvulta lähtien urauurtavaa työtä vieraiden kulttuurien parissa Siperiassa, Lähi-idässä ja Pohjois-Afrikassa. Heistä merkittävin oli Edvard Westermarck, yksi modernin sosiaaliantropologian perustajana.

Westermarck oli hyvin kansainvälinen henkilö, josta sanottiin, että hän asui joka vuosi puoli vuotta Suomessa, puoli vuotta Lontoossa ja puoli vuotta Marokossa. Suomessa Westermarck oli moraalifilosofian professori, mutta London School of Economicsissa hänellä oli keskeinen rooli modernin antropologian vakiinnuttamisessa erilliseksi oppiaineeksi. Marokko oli hänen tärkein kenttätyökohteensa.

Westermarckia ei kuitenkaan pidetty ensisijaisesti Marokon-tutkijana, vaan hän oli tunnettu kulttuurien vertailusta ja yleisistä seksuaalisuuteen, etiikkaan ja moraaliin liittyvistä teorioista. Hän vertaili erilaisia maailmassa esiintyviä perhemuotoja ja päätyi yleistyksiin sisarusavioliittojen välttämisestä.

Antropologia on yhteiskuntatiede, joka tutkii juuri tällaisia kysymyksiä. Sen tutkimuskohteena on sosiaalisen elämän moninaisuus. Antropologit tunnistavat, että ihmiselämässä on universaaleja piirteitä, kuten ravinnon tarve ja seksuaalisuus tai sellaiset

kognitiiviset kyvyt kuin puhetaito ja mielikuvitus. Vaikka ihmisyyteen liittyy tällaisia yleismaailmallisia piirteitä, ihmisten käyttäytymistavat ja arvot vaihtelevat eri yhteiskunnissa. Juuri näitä erilaisia inhimillisiä elämismaailmoja antropologia tutkii.

Antropologisen tiedon luonne

Yliopistojen oppiainejaotteluissa antropologia on selkeästi yhteiskuntatiede. Perusluonteeltaan antropologia on kuitenkin syvästi humanistista. Se on ihmisyyden perustutkimusta, joka tuottaa tietoa inhimillisten tunteiden, moraalikäsitteiden, muistin ja arvojen universaaleista piirteistä ja eroista.

Antropologisia teorioita on menestyksekkäästi sovellettu myös tutkijoiden omien yhteiskuntien ymmärtämiseen. Antropologian luonne kriittisenä humanismina edellyttää kuitenkin sitä, että sen piirissä tehdään nimenomaan vieraiden kulttuurien tutkimusta. Inhimillisten elämismaailmojen kuvaaminen edellyttää kenttätyötä, jossa tutkija astuu oman kulttuurisen ympäristönsä ulkopuolelle ja antaa sen vaikuttaa omaan persoonaansa.

Vieraiden kansojen ja paikkojen tutkiminen ei siis johdu siitä, että antropologit ihannoisivat eksoottisia ilmiöitä tai että ne erityisesti kiehtoisivat heitä, vaan metodologisista syistä. Filosofin Immanuel Kant käsitteli tätä ilmiötä vuonna 1798 ilmestyneessä teoksessaan *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, ”Antropologia käytännölliseltä kannalta.” Kantin mukaan ihmisen tietoisuus omista motiiveistaan on väistämättä rajoittunutta. Ihminen pitää omaa toimintaansa järkevänä ja luonnollisena, koska sen kulttuurisidonnaisuutta on vaikeaa tunnistaa.

Kantin mukaan voimme oppia nauttimaan esimerkiksi uusista ruokalajeista vasta, kun laajennamme kokemuspäämme ja opimme, että ne ovat asioita, joista muut ihmiset pitävät. Samaan tapaan myös uusien, itselle vieraiden moraalikäsitteiden ymmärtäminen vaatii omien käsitysten testaamista vieraassa ympäristössä. Kulttuurin tuntemiseen tarvitaan toinen kulttuuri. Kun törmäämme vieraisiin maku- tai moraalikäsitteisiin, se paljastaa oman ihmisyytemme rajoitukset.

Antropologian ajattelu on seurausta kahdesta valitusajattelun virtauksesta: Kantin edustamasta yleisinhimillisestä humanismista sekä hänen oppilaaseensa, filosofi Johan Gottfried Herderiin, yhdistetystä kulttuurien monimuotoisuuden ihannoimisesta. Kantin mukaan antropologinen tieto voisi vapauttaa ja yhdistää koko ihmiskuntaa. Herder korosti, että vieraiden kielten ja kulttuurien tutkimus auttaa kansakuntaa ottamaan opikseen muiden kansojen onnistumisista ja virheistä.

Tiivistettynä voi siis sanoa, että antropologian lähtökohdat ovat emansipoiva tieto ihmisyydestä ja inhimillisten erojen ymmärtäminen. 1970-luvulle saakka nämä tavoitteet eivät olleet ristiriidassa keskenään. Maailma oli järjestynyt niin, että poliittiset ja kulttuuriset yhteisöt näyttivät eri tasoilla olevilta ilmiöiltä. Moderni kansallisvaltio emansipoi ihmisiä, perinteisiin sitoutuneet paikalliskulttuurit tekivät heistä sosiaalisten yhteisöjen jäseniä.

Tämä asetelma alkoi murentua 1980-luvulla, samaan aikaan kun itse aloin opiskella antropologiaa. Kylmän sodan loppuvaiheessa monien nuorten kansallisvaltioiden legitimiisyys heikkeni. Samaan aikaan kävi ilmeiseksi, etteivät kulttuurit olleet paikallisia. Antropologit kiinnostuivat kulttuurisista ilmiöistä, jotka eivät olleet sidottuja tiettyyn paikkaan, kansaan tai yhteiskuntaan. Tämä aiheutti antropologin keskuudessa ”representaation kriisiksi” kutsutun keskustelun, jossa arvioitiin uudelleen antropologisen tutkimuksen menetelmiä ja sen tuottaman tiedon luonnetta.

Suomalainen antropologia ei tuohon aikaan ollut samalla tavalla kytköksissä kansainvälisiin keskusteluihin kuin nykyään. Vaikka suomalaisella Westermarckilla oli ollut keskeinen rooli antropologian synnyttämisessä 1900-luvun alussa, Suomessa alan tutkimustraditio oli hiipunut sotien välisenä aikana. Se alkoi kehittyä meillä uudelleen vasta

1970-luvun lopulla, jolloin kehitysmaatutkimus ja matkailu laajensivat suomalaisten horisontteja muihin maanosiin. Suomen Antropologinen Seura perustettiin vuonna 1976, ja 1980-luvulla antropologia vakiintui oppiaineeksi osana sosiologian, kansatieteen ja kulttuurintutkimuksen opetusta.

Antropologian kriisi alkoi siten värittää alan kansainvälistä keskustelua juuri samaan aikaan, kun alan tutkimus käynnistyi Suomessa. Tämä aiheutti hämmennystä siitä, mitä antropologeilla oli lupa tutkia. Yksi keskeisimmistä ongelmista koski antropologian tuottaman tiedon luonnetta. Antropologiaa oli noihin päiviin asti pidetty eräänlaisena käännöstyönä, jossa kaikkien kansojen merkitysmaailmoille annettiin yleispätevä tieteellinen tulkinta. 1950-luvun johtavan brittiläisen antropologin Edward Evan Evans-Pritchardin mukaan antropologia oli kulttuurien väliseen ymmärtämiseen pyrkivä humanistinen ja historiallinen tiede.

Viimeistään 1980-luvulla ymmärrettiin, että ajatus antropologiasta jonkinlaisena universaalina ihmisyyden kielenä oli pelkkä imperialistinen haave. Antropologit tulivat tietoisiksi tutkimuksensa taustalla olevista valtasuhteista ja ymmärsivät käyttävänsä valtaa myös määritellessään tutkimiaan yhteisöjä. 1980-luvulla alettiin painottaa, että antropologin piti ymmärtää myös niitä valtasuhteita, jotka liittyvät heidän omaan asemaansa esimerkiksi länsimaisen hegemonian, valtakulttuurin, tieteellisten instituutioiden, sukupuolen tai valkoisen rodun edustajana.

Poliittiset valtasuhteet ovat väistämättä läsnä tutkijoiden ja heidän tutkimiansa ihmisten suhteissa. Tämä ei kuitenkaan ole koko totuus. Antropologiaan kuuluva pitkäaikainen kenttätyö tuottaa myös toisenlaisia suhteita. Sen myötä tutkijalle syntyy velvollisuuksia ja vastavuoroisuutta vaativia ihmisuhteita, jotka raastavat hajalle hänen vakiintuneen identiteettinsä. Kenttätyössä syntyy juuri sellaisia merkityksellisiä sosiaalisia suhteita toisenlaista elämää elävien ihmisten kanssa, joita Kant suositteli ihmisyyden ulottuvuuksien tutkimiseen.

Yhdysvaltalainen antropologi Johannes Fabian nosti vuonna 1983 ilmestyneessä kirjassaan *Time and the Other* esiin sen, ettei tämäkään riitä. Fabianin mukaan kenttätyön aikana syntyvät ihmisuhteet voivat kylläkin tuottaa yhteisen aika- ja paikkakokemuksen, joka kuroo umpeen historiallisen ja

yhteiskunnallisen kuilun tutkijan ja tutkittavien väliltä. Kuilu avautuu kuitenkin uudestaan, kun antropologi palaa kotiin ja alkaa kirjoittaa tutkimustaan. Hänen yleisönään on nyt tiedeyhteisö ja länsimainen kulttuuri, joille tutkittavat ihmiset edustavat menneen ajan traditioita ja yhteiskunnan aiempia kehitysvaiheita. Tässä vaiheessa, Fabian väitti, antropologia peittää omat humanistiset ihanteensa: toinen kulttuuri kuvataan ajattomana, historiattomana todellisuutena – ja vastakohtana sille historiallisesti etenevälle ajalle, jossa tutkija itse elää.

Antropologiassa humanismi ei siis tarkoita vain vieraiden kulttuurien arvostamista tai pyrkimystä oppia niistä. Vielä olennaisempaa on tehdä tutkimusta, joka osoittaa, että muiden kulttuurien piirissä elävät ihmiset ovat osa samaa historiallista ja poliittista todellisuutta kuin akateemiset tutkijat. Tämä ei tarkoita, että pitäisimme kulttuurin ja maailmankuvan eroja triviaaleina. Päinvastoin, antropologinen humanismi pyrkii ottamaan vakavasti globaalien järjestelmien marginaaleissa elävien ihmisten tavat puhua omasta asemastaan maailmassa.

Antropologinen humanismi

Itse päädyin 1980-luvun epäilyjen jälkeen tekemään perinteistä kenttätöitä itselleni vieraassa kulttuurissa Banda Elin kylässä Kein saarilla Itä-Indonesiassa. Bandalaiset ovat omaleimainen ihmisryhmä, joiden esi-isät pakenivat Kein saarille 1600-luvulla Bandan saarilla tapahtunutta kansanmurhaa. He ovat säilyttäneet oman kielensä ja kulttuurinsa, jotka poikkeavat voimakkaasti muusta Kein saarten kulttuurista. Olen dokumentoinut heidän lauluperinnettään, joka käsittelee matkustamisen ja poissaolon teemoja, sekä selvittänyt sen suhdetta heidän muuttoliikkeisiinsä ja globaalien talouden muutoksiin.

Bandalaisten joukkomurha on tunnettu historiallinen tapahtuma, ja alun perin olin kiinnostunut siitä, mitä heidän suullinen perinteensä kertoisi siirtomaavallasta. Eurooppalaisten osuus heidän lauluissaan ja kertomuksissaan oli kuitenkin pieni. Sen sijaan laulut kertoivat jatkuvasta yhteydenpidosta vanhaan kotisaareen ja muihin kaukallisiin keskuksiin, joihin bandalaiset purjehtivat

itse rakentamallaan laivoilla aina 1960-luvulle saakka. Sen jälkeen siirtotyöläisyys syrjäytti kaupankäynnin. Tutkimukseni aikoihin nuoret miehet työskentelivät kuukausia, jopa vuosia, siirtotyöläisinä erossa perheistään. Tämä väritti koko yhteisön sosiaalista elämää.

Antropologinen humanismi pyrkii ottamaan vakavasti globaalien järjestelmien marginaaleissa elävien ihmisten tavat puhua omasta asemastaan maailmassa.

Kun matkapuhelimia ei vielä ollut, kyläläiset odottivat levottomasti uutisia siirtotyössä olevista perheenisistä. He pitivät lukua miesten liikkeistä ja kuvittelivat, millaisissa oloissa he elivät. He antoivat uusin lähtijöiden mukaan kylässä tuotettua ruokaa, jotta osa siitä päätyisi heidän omille sukulaisilleen. Pois matkustaneisiin kyläläisiin kohdistunut huomio näkyi suullisessa perinteessä ja rituaaleissa. Bandalaisten lauluperinteessä toistuu kohtaus, jossa lapset kokoontuvat mäen päälle tähyttämään mereltä lähestyviä laivoja siinä toivossa, että nämä toisivat uutisia heidän isästään.

Nämä ilmiöt kertovat muustakin kuin ikävöimisestä. Merimatkat ja siirtotyöläisyys vieraannuttavat sukulaisia toisistaan ja tuottavat suuria sosioekonomisia eroja. Pois lähteneiden muistelemisen on kulttuurinen strategia, jossa sosiaalisten suhteiden säilyminen riippuu kyvystä tunnistaa kaukaisia paikkoja, matkareittejä ja henkilöitä sekä olla yhteydessä niihin. Syrjäisen kylän asukkaat omaksuvat aktiivisen roolin muistuttaessaan kauas muuttaneita sukulaisiaan siitä, että heitä odotetaan takaisin. Tämä jatkuva dialogi pitää yllä tietoisuutta bandalaisten erityisestä kulttuurista ja tarjoaa selityksen sille, miksi he eivät ole vuosisatojen kuluessa sulautuneet osaksi heitä ympäröivää väestöä.

Bandalaisten tutkiminen on hyvä esimerkki modernista antropologiasta. Tämän päivän antropologinen tutkimus perustuu edelleenkin vieraiden kulttuurien parissa tehtyyn kenttätööhön, mutta se ei käsittele eristyneitä yhteisöjä vaan pyrkii ymmärtämään ylijärjaisia, erilaisiin aikoihin ja paikkoihin hajautuneita elämänmuotoja.

Riskinä muuttoliikkeiden ja hajautuneiden yhteiskuntien tutkimuksessa on se, että alamme tarkastella yksilöitä vain ulkoisesti, ikään kuin he olisivat pelkästään poliittisen ja taloudellisen ym-

päristönsä tuotteita. Silloin olemme vaarassa tulla kuuroiksi niille käsitteille, arvoille ja motiiveille, joihin ihmisten oma toimintakyky ja heidän oma käsityksensä omasta ihmisarvostaan perustuvat.

Globalisaatiokeskustelussa toistuu usein ajatus, jonka mukaan moderni maailma on litteä, homogeeninen tila. Tämä ajatus kuvastaa kansainvälisten eliittien kokemusta ja maailmankuvaa. Huipputason it-ammattilaisten työmarkkinoina saattaa todella olla koko maailma. Mutta esimerkiksi pakolaiset sekä maakaappausten ja ympäristökatastrofien uhrit ovat bandalaisten tapaan hyvin tietoisia kuiluista, jotka erottavat heitä etuoikeutetuista ihmisryhmistä. Mahdollisuus tulla kuulluksi näiden kuilujen toisella puolen, tai luoda sosiaalisia suhteita niiden yli, voi olla elämän ja kuoleman kysymys. Tämä dialogi tulee mahdottomaksi, jos emme tunnista sitä tosiasiaa, että maailma jakautuu moniin, erilaisiin elämismaailmihin.

Vieraat elämismaailmat tai ”toiset kulttuurit” eivät siis ole antropologien keksintöä vaan seurausta maailman rakenteesta. Viime vuosina Suomessa on syntynyt uudenlainen tarve ymmärtää tällaista toiseutta. Erilaiset muuttoliikkeet ovat tuoneet kulttuurierot lähtemättömäksi osaksi eurooppalaisia yhteiskuntia.

Antropologian tarjoamalle kriittiselle humanismille on suurempi tarve kuin koskaan. Samalla on syntynyt kiusaus palata antropologian alkuvaiheiden yksinkertaiseen ajatukseen, että kulttuurit ovat selvärajaisen ja sisäisesti yhtenäisten ihmisryhmien piirteitä. Ikävimmän tämä tulee näkyviin esimerkiksi maahanmuuttaja- tai muslimivastaisessa ajattelussa, jossa ääriyhmiä teot ja moraalikoodit yleistetään koko väestöryhmään.

Jos antropologia suostuu tuottamaan ainoastaan nopeaa, ulkokohtaista tietoa esimerkiksi uusista maahanmuuttajaryhmistä, se voi johtaa tiedon tarvitsijoita harhaan. Jos antropologia sen sijaan nähdään humanismina, ihmisyyden perustieteenä, se voi tuottaa pakolaiskriisien kohteena olevalle Euroopalle sekä emansipoivaa tietoa ihmisyydestä että kykyä ymmärtää ja hyväksyä kulttuurien erilaisuutta. Jos emme tunnista kulttuurin eroja, emme myöskään oivalla, mitkä ovat ihmisarvon kannalta olennaisia asioita.

Suomalainen antropologia käynnistyi sekä 1800-luvulla että uudestaan 1970-luvulla voimak-

kaasta tarpeesta laajentaa suomalaisten perspektiiviä kohti ulkopuolista maailmaa. Tällaiselle ajattelun ja maailmojen avaamiselle on nyt uutta tarvetta. Suomalainen yhteiskunta on viime aikoina kääntynyt huolestuttavalla tavalla sisään päin.

Uutta tutkimusta kaipaavat myös ne uudet kulttuurin muodot, joita on syntyneessä sen kautta, että se mitä pidämme inhimillisenä, muuttuu ja laajenee. Antropologian uusiin tutkimuskohteisiin kuuluvat esimerkiksi teknologian uudet muodot sekä ihmisten ja eläinten vuorovaikutus.

Suomalaisen antropologian erityisenä vahvuutena on ollut monipuolinen, etnografiseen kenttätöhyöhön perustuva vieraiden kulttuurien tutkimus ja kyky käydä sen pohjalta teoreettista keskustelua. Tämä on ollut pienelle antropologiyhteisölle ainutlaatuinen saavutus. Se auttaa ymmärtämään myös uudenlaisia eroja, joita maahanmuutto, talouden kansainvälistyminen ja teknologian muutokset tuottavat Suomessa.

Tämä edellyttää jatkossakin tutkimusta ja koulutusta, joka perustuu etnografiseen kenttätöhyöhön. Yhtenä antropologian opettamisen haasteena on vakuuttaa uuden sukupolven tutkijoita siitä, että vieraan elämänmuodon kohtaaminen on antoisaa ja välttämätön kokemus. Kun tutkija antautuu sosiaalisiin suhteisiin tutkittaviensa kanssa, hän kohtaa arvoja ja odotuksia, jotka muovaavat hänen subjektiivista identiteettiään. Tämä voi olla emotionaalisesti vaativa kokemus, sillä se on ristiriidassa yksilöllisen vapauden ja identiteetin kanssa. Samalla se on välttämätön edellytys sille, että vieraan kohtaaminen opettaa meille jotakin uutta.

KIRJALLISUUS

- Kant, I. 1996. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*. Carbondale, Ill, Southern Illinois University Press.
- Herder, J.G. 1993. *Against Pure Reason. Writings on religion, language, and history*. Fortress Press.
- Fabian, J. 1983. *Time and the Other*. Columbia University Press.
- Evans-Pritchard, E. E. 1961. *Anthropology and History: A lecture delivered in the University of Manchester*. Manchester University Press.
- Kaartinen, Timo, 2010. *Songs of Travel, Stories of Place. Poetics of Absence in an Eastern Indonesian Society*. Folklore Fellows' Communications 299. Academia Scientiarum Fennica.
- Westermarck, Edward 1898. *Det menskliga äktenskapets historia*. Söderström.
- Westermarck, Edward 1912. *The Origin and Development of the Moral Ideas*. McMillan & Co.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston sosiaali- ja kulttuuriantropologian professori.